



Data wpływu/Received: 10.07.2019
Data przyjęcia do druku/Accepted for printing: 14.11.2019
Data publikacji/Published: 29.12.2019
Licencja/License: CC BY-SA 4.0

ANNA WAŃCZYK-WELC¹, ANNA WOLPIUK-OCHOCIŃSKA²

Zachowania agresywne a zabawy preferowane przez dzieci w wieku przedszkolnym

Aggressive Behaviour and Games Preferred by Preschool Children

¹ ORCID: 0000-0002-4743-1049, doktor, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Psychologii, Polska

² ORCID: 0000-0002-4316-7308, doktor, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Psychologii, Polska

Streszczenie

Artykuł omawia problematykę zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym. Z uwagi na fakt, że w wieku przedszkolnym podstawową działalnością dziecka jest zabawa, badania własne przedstawione w tekście analizują związek takich zachowań agresywnych z preferowanymi przez dzieci zabawami. Wyniki badań pozwalają stwierdzić istnienie związku między zachowaniami agresywnymi w formie fizycznej dziecka w wieku przedszkolnym a preferowanymi przez nie zabawami ruchowymi.

Słowa kluczowe: agresja, zachowania agresywne, zabawa dziecięcą

Abstract

The article discusses the problem of aggressive behaviour of children at the age of preschool education. The research presented in the article analyzes the relationship between aggressive behaviors and games chosen by children whose primary activity in the kindergarden is entertainment. The results of the educational experiment allow to state that there is a connection between aggressive behaviors in the physical form and the motor activities preferred by a preschool child.

Keywords: aggression, aggressive behaviors, children's play

Wstęp

W polskiej literaturze psychologicznej zjawisko agresji badane jest od ponad 50 lat. Termin *agresja* (łac. *aggressio*) oznacza napaść i używany jest do okre-

ślenia zachowań skierowanych na zrobienie komuś lub czemuś krzywdy, prowadzących do wyrządzenia zła lub bólu. Takie zachowania agresywne są szkodliwe, anormatywne, wrogie, destruktywne (m.in. Brzezińska, 2007; Czub, 1992; Obuchowska, 2001; Ranschburg, 1993). U dzieci w wieku przedszkolnym zachowania agresywne są jednym z szerokiego wachlarza możliwych zachowań. Dopóki takie zachowania nie są stałe i wielokrotne, uznajemy je za typowe w procesie rozwoju (Smykowski, 2016, s. 183). Jak zauważa Biała (2008, s. 46), agresywne sposoby zachowania się u dzieci mogą budzić niepokój dorosłych, są jednak w znacznym stopniu normą i regułą. Dzieci bywają przecież nieposłuszne, przekorne, kłótniwe, mściwe czy uparte, jednak rzadko są to reakcje utrwalone.

Przyczyny i formy zachowań agresywnych u dzieci

Przyczyną zachowań agresywnych, po pierwsze, jest agresja jako reakcja na frustrację (Berkowitz, 1989, s. 61). Potrzeba, która nie może być zaspokojona przez dziecko, lub cel, którego nie dało się osiągnąć, wzbudza nadmierne napięcie emocjonalne. Takie nasilone negatywne emocje (gniew, złość, rozdrażnienie) mogą wywołać agresję skierowaną na osoby lub przedmioty, aby to napięcie rozładować. Po drugie, agresja jest zachowaniem naśladowczym (Farnicka, Liberska, 2014, s. 187; Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 2014, s. 46). Dziecko, które obserwuje w swoim otoczeniu zachowania agresywne jako formę rozwiązywania konfliktów, będzie je analogicznie stosowało w swojej grupie rówieśniczej (Bandura, Ross, Ross, 1961, s. 580; Borecka-Biernat, 2014, s. 292). I wreszcie po trzecie, agresja może być zachowaniem instrumentalnym (Nartowska, 1980, s. 179–180), ponieważ pozwoliła dziecku skutecznie osiągnąć cel i z tego powodu będzie stosowana wielokrotnie. Ponadto warto pamiętać, że genetyczne zachowań niepożądanych można poszukiwać w biologicznej podatności organizmu człowieka, która zwiększa ryzyko ich rozwoju. Czynniki ryzyka i równocześnie chroniącymi, mogącymi zapobiec powstawaniu zaburzeń zachowania, są też czynniki społeczne, rodzinne i rozwojowe (Kołąkowski, 2018, s. 63; Kołąkowski, Pisula, 2018, s. 17–19).

U dzieci w wieku przedszkolnym występują następujące formy agresji (Haug-Schnabel, 2001, s. 36):

1. Agresja fizyczna – kłótnie lub bójki dwóch dzieci o zabawkę, o pomysł na zabawę czy własną rację. Atak w postaci okładania się pięściami, szarpania, gryzienia czy kopania skierowany jest najczęściej bezpośrednio na sprawcę.

2. Agresja werbalna – u dzieci polega na wyśmiewaniu się, złośliwych uwagach, wyklócaniu się podniesionym głosem, straszeniu, wyzywaniu i przedrżnianiu.

3. Agresja instrumentalna – służy do realizacji celów, których dziecko nie mogłoby osiągnąć innym zachowaniem. Agresja jest narzędziem, które ma służyć pokonaniu przeciwnika lub odegraniu się. Towarzyszy temu pokazywanie języka, robienie min lub inne tego typu niewerbalne gesty.

4. Agresja pośrednia (cicha) lub niewerbalna – ma wywołać złość u innych i używana jest, gdy bezpośrednie formy agresji (np. fizyczna, słowna) nie są dozwolone albo wydają się dziecku nieskuteczne, np. głupi dowcip, prowokacyjne wyłączenie się z rozmowy, ignorowanie.

5. Agresja relacji – groźba lub wykluczenie określonego dziecka z zabawy w wypadku niepodporządkowania się lub niespełnienia warunków.

Zdaniem Vitiello i Stoff (1997, s. 307) agresję u dzieci można sklasyfikować w postaci sześciu kategorii umieszczonych na trzech dymensjach: Są to: agresja otwarta, która w swoich założeniach jest wroga w stosunku do innych, to kłótnie czy bójki, często impulsywne, spowodowane złością lub lękiem; agresja ukryta jest kontrolowana i stosowana instrumentalnie, jednak sprawca liczy, że nie zostanie odkryty (np. kradzież); agresja reaktywna jest wywołana strachem lub lękiem jako reakcja na prowokację albo poczucie zagrożenia – dziecko błędnie ocenia zachowania obojętne lub przychylnie rówieśników jako prowokujące albo wrogie, co staje się pretekstem do rozpoczęcia bójki; agresja zamierzona, która jest sposobem osiągnięcia zamierzonego celu, co przejawia się wymuszaniem, zastraszaniem słabszych dzieci czy bezwzględnym traktowaniem innych; agresja wroga jest nakierowana na zrobienie krzywdy drugiemu dziecku, zranienie go; agresja instrumentalna służy konkretnemu celowi, jest nakierowana na pokonanie przeciwnika.

Zabawa dzieci w wieku przedszkolnym

W wieku przedszkolnym podstawową i najważniejszą rozwojowo formą aktywności dziecięcej jest zabawa (Wygotski, 2002b, s. 142). Zabawa przedszkolaka jest działalnością kreatywną, w której używa on myślenia symbolicznego (Piaget, Inhelder, 1999, s. 46). Ten rodzaj myślenia pozwala dziecku podejmować coraz częściej zabawy na niby, rezygnując z zabaw na serio charakterystycznych dla wczesnego dzieciństwa (Wygotski, 2002a, s. 94–96). Podstawową czynnością zabawy na niby jest udawanie i podejmowanie ról przy przestrzeganiu określonych reguł. W takich sytuacjach dziecko potrafi świadomie odróżnić zabawę od sytuacji realnych przy jednoczesnym uwolnieniu się od ograniczeń fizycznych czy przestrzennych. Świat zewnątrz nie jest już barierą, by realizować w zabawie własne pragnienia czy potrzeby, symbolicznie ujmując przedmioty i podmioty. Wyobraźnia odgrywa tu zasadniczą rolę, bowiem pozwala w sposób właściwie nieograniczony wymyślać zabawy.

Oprócz zabaw na serio i zabaw na niby w literaturze możemy należeć wiele innych klasyfikacji, często nieostrych i płynnych, opartych na różnych kryteriach podziału. Klasyczny jest podział na zabawy równoległe, zbiorowe i zespołowe uwzględniający stopień spójności zabawy i poziom uspołecznienia dzieci uczestniczących w zabawie lub liczbę osób biorących udział w zabawie, dzieląc je na zabawy indywidualne i grupowe (por. Przetacznikowa, Makiełło-Jarża,

1979; Przetacznikowa, Włodarski, 2014). Zabawa w zespole spełnia istotną rolę w procesie socjalizacji jednostki: dziecko bawiące się w grupie uczy się podporządkowywać swe dążenia i chęci wspólnym projektom oraz dostosowywać własne działania do czynności i reguł postępowania ustalonych w zespole. Inny podział (Rudik, 1956; za: Okoń, 1984, s. 358) wyróżnia cztery grupy zabaw: tematyczne, konstrukcyjne, dydaktyczne i ruchowe. Zabawa tematyczna jest najbardziej typowa dla okresu przedszkolnego.

Badania własne

Czy istnieje związek między zachowaniami agresywnymi dzieci w wieku przedszkolnym a preferowanymi przez nie zabawami?

Material i metoda

Dla wyjaśnienia i uzyskania odpowiedzi na postawione pytanie badawcze zastosowano eksperyment pedagogiczny. Prowadzony był on w warunkach naturalnych w grupach dzieci metodą doboru celowego na terenie pięciu rzeszowskich przedszkoli. Składał się z dwóch etapów przedzielonych zastosowaniem nowego czynnika (Zaczyński, 1995, s. 87) w postaci umów oraz zabaw umożliwiających dzieciom przyswojenie prawidłowych norm współżycia społecznego w grupie przedszkolnej. Główną techniką wykorzystaną w badaniach była obserwacja, która posłużyła do oceny poziomu uspołecznienia dziecka podczas zabaw. Pierwszy arkusz obserwacyjny powstał w oparciu o opracowaną przez Przetacznikową i Makiełło-Jarzę (1979) skalę do badania poziomu uspołecznienia dziecka. Do badań własnych wybrano 10 spośród 30 cech zachowania się dzieci i oceniono je na 5-stopniowej skali. Za pomocą drugiego arkusza obserwacyjnego, sporządzonego na bazie propozycji Skornego (1968), określono rodzaje zachowań agresywnych dzieci 5- i 6-letnich, co pozwoliło stworzyć grupę zasadniczą (dzieci agresywne – 27 osób) i kontrolną (dzieci nieagresywne – 185 osób). W obu grupach pozwolono dzieciom wybrać zabawę – ruchową „Walka kogutów” lub dydaktyczną układankę „Mini pus”.

Wyniki badań własnych

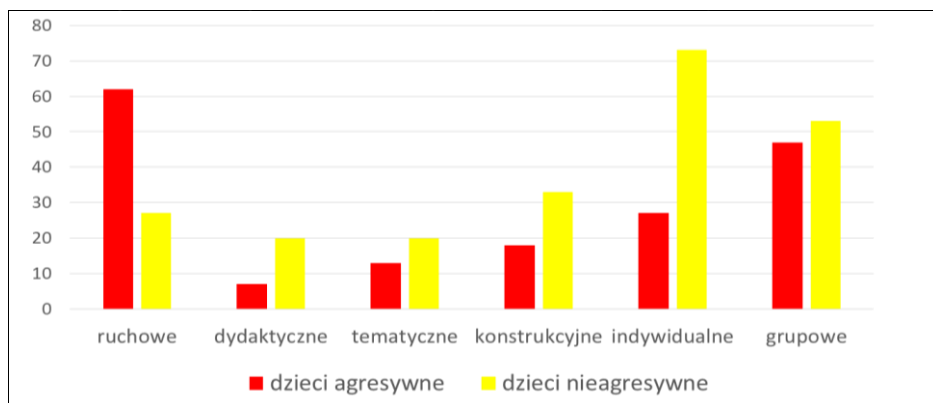
Analiza wyników badań własnych pozwoliła ustalić, że 74,07% dzieci z grupy zasadniczej charakteryzuje niski poziom uspołecznienia i żadne z dzieci nie osiągnęło jego wysokiego poziomu, ponadto większą część tej grupy stanowią chłopcy (81,48%). Dzieci te są bardzo ruchliwe, krzykliwe i zaczepne w kontaktach. Cechuje je duży upór i narzucanie swojej woli innym. Nie potrafią też współpracować i współdziałać z innymi dziećmi, niechętnie podporządkowują się. W grupie kontrolnej 80% dzieci znajduje się na wysokim poziomie uspołecznienia, który oznacza dość łatwy kontakt z rówieśnikami, chętną współ-

pracę i współdziałanie, ustepliwość i łagodność, nieprovokowanie kłótni czy bójek oraz dobrą koncentrację uwagi.

U badanych dzieci z grupy zasadniczej zaobserwowano niewerbalne (48,15%), werbalne (74,07%) oraz przede wszystkim fizyczne formy agresji (wszystkie dzieci).

Agresja niewerbalna przejawiała się najczęściej niszczeniem zabawek, sprzętu i pomocy dydaktycznych, rzadziej rzucaniem przedmiotami i najrzadziej ignorowaniem. Wśród form agresji werbalnej ponad połowę stanowiły krzyki i wrzaski, znacznie mniej dzieci kłóciło się, natomiast najrzadziej pojawiały się przezwiska i wulgaryzmy. Agresja fizyczna u badanych dzieci wyrażała się przede wszystkim w bójkach, kopaniu, nieco rzadziej w przedrzeźnianiu i szczypaniu.

Wybór zabaw przez obie grupy dzieci w wyniku przeprowadzonego eksperymentu zilustrowano na rysunku 1. Dzieci z grupy zasadniczej istotnie częściej wybierały zabawę ruchową „Walka kogutów” niż dydaktyczną układankę „Mini pus” ($r = 0,27$, przy $p < 0,01$). Różnic takich nie stwierdzono w przypadku dzieci z grupy kontrolnej. Ponadto nie zanotowano istotnie statystycznych różnic między innymi zabawami wybieranymi przez dzieci z grupy kontrolnej i zasadniczej.



Rysunek 1. Wybór zabaw przez dzieci z obu grup badawczych

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Przeprowadzone badanie własne pozwala stwierdzić istnienie związku między zachowaniami agresywnymi dziecka w wieku przedszkolnym a preferowanymi przez nie rodzajami zabaw. Dokładniejsza analiza tego związku pozwala wysnuć wniosek, że dzieci przejawiające zachowania agresywne w formie fizycznej, głównie chłopcy, preferują zabawy ruchowe. Interpretacji tego wniosku można dokonać z dwóch punktów widzenia. Pierwszy związany jest z podejściem społeczno-kulturowym, w którym męczyzna ma być silny, asertywny

i rywalizować, aby dobrze pełnić swą rolę, natomiast kobieta ma być opiekuńcza i dbać o relacje interpersonalne. W przypadku chłopców pociąga to za sobą społeczne przyzwolenie na używanie zachowań agresywnych (zob. Kenrick, Neuberg i Cialdini, 2002, s. 490). Drugi punkt widzenia obejmuje perspektywę rozwojową. W tym kontekście w początkowych latach życia dziecka dominuje agresja fizyczna ze względu na wciąż niskie kompetencje werbalne i społeczne, jednak w toku procesu socjalizacji powinno nastąpić stopniowe wygaszanie zachowań agresywnych. Dotyczy to jednak wyłącznie agresji fizycznej (Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013, s. 77). Niezbędne są zatem odpowiednie działania profilaktyczne i wychowawcze zarówno ze strony rodziców, jak i wychowawców, aby proces socjalizacji i typizacja płciowa eliminowały zachowania agresywne już na etapie życia przedszkolnego.

Literatura

- Bandura, A., Ross, D., Ross, S.A. (1961). Transmission of Aggression through Imitation of Aggressive Models. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575–582. DOI: 10.1037/h0045925.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59–73. DOI: 10.1037/0033-2909.106.1.59.
- Biała, M. (2008). *Przedszkolaki. Co każdy rodzic i nauczyciel wiedzieć powinien*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna.
- Borecka-Biernat, D. (2014). Agresja – dlaczego dzieci ranią i jak możemy temu przeciwdziałać. *Przegląd Naukowo-Metodologiczny*, 22, 283–305.
- Brzezińska, A. (2007). Jak rodzi się agresja? W: A. Brzezińska, E. Hornowska (red.), *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy* (s. 107–123). Warszawa: Scholar.
- Czub, M. (1992). Zachowanie agresywne – agresja – osiąganie. Analiza zjawiska agresji jako istotnego czynnika w procesie socjalizacji. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1(141), 123–132.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2014). Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń. W: I. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny* (s. 185–202). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Haug-Schnabel, G. (2001). *Agresja w przedszkolu*. Kielce: Jedność.
- Kenrick, D.T., Neuberg, S.L., Cialdini, R.B. (2002). *Psychologia społeczna*. Gdańsk: GWP.
- Kołąkowski, A. (2018). Kliniczny obraz zaburzeń zachowania. W: A. Kołąkowski (red.), *Zaburzenia zachowania u dzieci. Teoria i praktyka* (s. 15–63). Sopot: GWP.
- Kołąkowski, A., Pisula, A. (2018). *Sposób na trudne dziecko. Przyjazna terapia behawioralna*. Sopot: GWP.
- Liberska, H., Matuszewska, M., Freudenreich, D. (2013). Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowanie agresywne dorastających córek i synów. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowanie agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania* (s. 78–98). Warszawa: Difin.
- Nartowska, H. (1980). *Różnice indywidualne czy zaburzenia rozwoju dziecka przedszkolnego*. Warszawa: WSiP.
- Obuchowska, I. (2001). Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej. W: M. Kaja (red.), *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja i psychoedukacja* (s. 11–26). T. 3. Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Okoń, W. (1984). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Piaget, J., Inhelder, B. (1999). *Psychologia dziecka*. Wrocław: Siedmioróg.

- Przetacznik-Gierowska, M., Włodarski, Z. (2014). *Psychologia wychowawcza. Część 2*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Przetacznikowa, M., Makiełło-Jarża, G. (1979). *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*. Warszawa: WSiP.
- Ranschburg, J. (1993). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: WSiP.
- Skorny, Z. (1968). *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Warszawa: PWN.
- Smykowski, B. (2016). Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka? W: A.I. Brzeziska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 165–205). Gdańsk: GWP.
- Wygotski, L.S. (2002a). Wczesne dzieciństwo. W: L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie* (s. 91–129). Poznań: Zysk i S-ka.
- Wygotski, L.S. (2002b). Zabawa i jej rola w rozwoju psychicznym dziecka. W: L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie* (s. 141–163). Poznań: Zysk i S-ka.
- Vitiello, B., Stoff, D.M. (1997). Subtypes of Aggression and Their Relevance to Child Psychiatry. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 307–315. DOI: 10.1177/108705479700200107.
- Zaczyński, W. (1995). *Praca badawcza nauczyciela*. Warszawa: WSiP.